

Дубатовк В. С.

аспірантка

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

ФЕНОМЕН МОЛОДІЖНОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ ЗМІН У ШКІЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

THE PHENOMENON OF YOUTH LEADERSHIP IN THE CONDITIONS OF CHANGES IN THE SCHOOL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

У статті розкрито основні результати теоретичного аналізу феномену молодіжного лідерства в умовах змін у шкільному освітньому середовищі; розглянуто сучасні погляди зарубіжних та вітчизняних вчених на феномен лідерства в загальному понятті та саме молодіжного лідерства. Шляхом аналізу та узагальнення наукових джерел з'ясовано актуальність досліджуваної проблеми з огляду на те, що сучасна система освіти має сприяти розвитку лідерських якостей учнів та їх об'єднання у молодіжні лідерські групи.

Проаналізовано дані досліджень, проведених вітчизняними й зарубіжними вченими, на предмет стрімкої трансформації шкільного освітнього середовища, під впливом епідеміологічних та політичних подій. З'ясовано, що зміни у шкільному освітньому середовищі у першу чергу спрямовані на модифікацію освіти на систему, здатну до дієвих стрімких змін, відповідно до викликів сучасності. Вказані трансформації впливають на стратегії розвитку особистості учня, у тому числі і на психологічні особливості розвитку лідерських якостей. Висвітлено зарубіжний досвід розвитку лідерства у школах та умов, які сприяють цьому.

Узагальнено погляди на поняття: лідер (особистість, яка має розвинуті комунікативні вміння, спрямовує та організовує групу); лідерство (соціально-психологічний феномен внутрішнього розвитку групи, який характеризує відносини домінування і підпорядкування, система соціально-психологічних явищ, пов'язаних з виходом людини в лідери). Проаналізовано погляди на структуру (суб'єкт, мета, мотиви, зміст, способи, дії, результат), функції (діагностична, директивна, мобілізаційна), групи лідерських якостей (інтелектуально-креативні, морально-вольові, емоційно-комунікативні, організаторські). Визначено ефективні умови розвитку молодіжного лідерства в умовах шкільного освітнього середовища.

Ключові слова: лідер, молодіжне лідерство, лідерські якості, лідерські групи, трансформація шкільного освітнього середовища.

The article reveals the main results of the theoretical analysis of the phenomenon of youth leadership in the context of changes in the school educational environment; The modern views of foreign and domestic scientists on the phenomenon of leadership in general and youth leadership are considered. By analyzing and summarizing scientific sources, the relevance of the research problem is clarified, given that the modern education system should promote the development of leadership qualities of students and their integration into youth leadership groups.

The data of researches conducted by domestic and foreign scientists on the subject of rapid transformation of the school educational environment under the influence of epidemiological and political events are analyzed. It was found that changes in the school educational environment are primarily aimed at modifying education into a system capable of effective rapid change, in accordance with modern challenges. These transformations affect the strategy of development of the student's personality, including the psychological features of the development of leadership qualities. The foreign experience of leadership development in schools and the conditions that contribute to it are highlighted.

Views on the concept are generalized: leader (a person who has developed communication skills, directs and organizes the group); leadership (socio-psychological phenomenon of internal development of the group, which characterizes the relationship of domination and subordination, the system of socio-psychological phenomena associated with the emergence of human leaders). Views on structure (subject, purpose, motives, content, ways, actions, result), functions (diagnostic, directive, mobilizing), groups of leadership qualities (intellectual-creative, moral-volitional, emotional-communicative, organizational) are analyzed. The effective conditions for the development of youth leadership in the school educational environment are determined.

Key words: leader, youth leadership, leadership qualities, leadership groups, transformation of school educational environment.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування та розвитку освіти в Україні, доводять необхідність випереджувального характеру і сприяння впровадженню проактивних тенденцій в розвитку особистості учня. Відповідно, феномен молодіжного лідерства, у процесі модернізації системи освіти, яка спрямована на розвиток компетентної, ініціативної, самостійної, конкурентоспроможної особистості учня, набуває важливого значення.

Процес розвитку лідерських якостей учнів, який є важливим елементом розвитку освітньої системи, під впливом епідеміологічних та політичних реалій, зазнає суттєвих змін. Тому шкільне освітнє середовище, як атмосфера, яка включає у себе емоційний клімат, комунікативний досвід, організованість, ціннісні орієнтири сучасної школи, має враховувати наявні зміни та сприяти розвитку молодіжного лідерства.

Шкільне лідерство виступає одним із компонентів, що сприяють переорієнтації освіти на розвиток особистості впродовж усього життя, актуалізують складні соціально-психологічні проблеми, визначають нагальність потреби ґрунтовного оновлення системи шкільної освіти, зумовлюють переосмислення та перегляд її фундаментальних складових, модернізацію змісту спрямованої на створення умов для розвитку успішної, ініціативної, впевненої молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження розвитку лідерських якостей молоді в шкільному освітньому середовищі були проведені як вітчизняними Н. Авшенюк, Н. Ільчишин, О. Лозовицький, О. Локшина, І. Миськів, Н. Муқан, Л. Пашко, так і зарубіжними науковцями Д. Хергравес, А. Ліберман, К. Лейтвуд, І. Беніс, Р. Стоділ, В. Робінсон. Окремі аспекти трансформації шкільного освітнього середовища стали предметом дослідження вітчизняних науковців В. Андрущенко, Г. Гевко, Л. Карамушка, В. Олійник, В. Цикін та зарубіжних А. Барт, Т. Розак, Г. Шиллер, М. Фулан.

Постановка завдання. Теоретично дослідити психологічні особливості розвитку лідерських якостей учнів в умовах змін шкільного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні ми спостерігаємо стрімкий перехід на змішаний формат навчання, який поєднує у собі онлайн та офлайн компоненти, дає можливість комбінувати та обирати різні організаційні моделі та стратегії, які можуть відкривати більші можливості для прояву лідерського потенціалу учнівської молоді.

У сучасних умовах українському суспільству потрібна школа, яка: стає прообразом вільного демократичного суспільства, втілює в собі його основні ознаки й забезпечує вироблення в учнів системи цінностей громадянського суспільства, ініціативності, активності, що у своїй сукупності впливає на поведінку учнів за межами школи й сприяє розвитку лідерських якостей. Забезпечує єдність освіти й життя учнів, включення їх у соціальні практики, суспільно корисну діяльність, створення молодіжних лідерських груп та використання їх ресурсів для підвищення ефективності роботи школи, а ресурсів школи для їх розвитку. Перетворює соціальну спрямованість освіти в активну силу демократичних реформ, а взаємодію органів влади, бізнесу, шкільних лідерських груп – у рушійну силу розвитку школи як соціально-освітнього інституту відкритого типу. Сучасна школа – школа лідерів, яка освічує дітей через включення в продуктивну трудову діяльність, що стимулює їхнє ознайомлення з досягненнями науки й техніки, привчає до ефективного співробітництва, розвиває самодисципліну, вчить приймати самостійні відповідальні рішення, забезпечує органічну єдність шкільного виховання й навчання із широкими процесами соціалізації [3, с. 258].

Американський філософ Дж. Дьюї був одним з перших, хто обґрунтував необхідність самоорганізації учнів заради ефективнішого управління у школах та залучення школярів до громадського

життя. Він вивчав поняття демократії і зробив висновок, що для неї потрібні два важливі чинники – громадянське суспільство та школи. Дьюї розглядав школи не лише як суто освітні інституції, але і як хороший майданчик для отримання громадянських компетентностей. У США учнівське самоврядування якраз і виконує ці завдання, хоч і насамперед має на меті представити інтереси школярів. Американські учнівські парламенти мають кілька основних функцій. Основна – це промоція інтересів учнів. Крім цього, вони повинні налагоджувати комунікацію між учнями та шкільною адміністрацією, щоб прищепити учням відчуття відповідальності та приналежності до спільноти. Учнівські парламенти мають і світоглядну мету – показувати модель лідерства та бути прикладом успішності для інших [13].

Вивчення феномена лідерства визначається насамперед тим, що воно є одним із найбільш значущих чинників групової інтеграції, що сприяє досягненню групових цілей з найбільшим ефектом. Проблема лідерства є однією з кардинальних проблем соціальної психології, оскільки цей процес не просто належить до проблеми інтеграції групової діяльності, а й психологічно описує суб'єкта цієї інтеграції [5, с. 47]. Тому важливо визначити поняття «лідер», «лідерство», «структура лідерства», «функції лідерства» та «лідерські якості».

У психології лідер – це авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати важливі рішення, що відповідають інтересам групи й визначають напрям і характер її діяльності [11, с. 152].

Дослідник лідерства Ю. Ірхін виділяє такі значення категорії «лідер»:

1) це суб'єкт, який володіє яскраво вираженими особовими рисами, максимально «корисними» для певної групи людей, завдяки яким його вплив є найбільш продуктивним, стає зразком для наслідування, людиною, яку наслідують інші члени групи;

2) індивід, якому певна соціальна група дає право прийняття найважливіших рішень, що відображають інтереси і основні цінності даної групи. Лідер – це символ спільності і зразок поведінки групи. Він висувається знизу, переважно стихійно і приймається послідовниками [8, с. 112].

За визначенням С. Гармаша, «лідер» – це особистість, яка має розвинуті комунікативні вміння, здатна словами ефективно впливати на інших людей, з якою бажає співпрацювати більшість колективу [12, с. 371].

У свою чергу, В. Полонський вважає, що «лідер» – це людина, яка визнає право ухвалювати відповідальні рішення у значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особистість, яка реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаємостосунків [5, с. 46].

Б. Головешко визначає поняття «лідер» як член групи, який своїми діями інтегрує та цілеспрямовує її. У свою чергу, під лідерськими якостями автор розуміє індивідуальноособистісні та соціально-пси-

хологічні якості особистості, що дозволяють їй виконувати роль лідера в групі [1, с. 10].

Зокрема, Н. Сушик у праці «Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді», дає тлумачення поняття «лідер» з точки зору соціології, психології та педагогіки:

1. У соціології лідер – це член групи, здатний її очолити, показати приклад, організувати виконання завдання і визнаний у цій ролі більшістю членів групи.

2. Лідер у психологічному аспекті – це: член групи, за яким вона визнає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях; особистість, здатна виконувати основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні стосунків у групі; особистість, здатна впливати на окремих членів або групу загалом, спрямовувати їхні зусилля на досягнення визначеної мети.

3. В педагогічному аспекті лідер – це член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу.

Також, науковець виокремлює якісні характеристики, які забезпечують ефективне лідерство: цілеспрямованість, відповідальність, моральність, толерантність, чесність, справедливість, креативність, комунікативність, працездатність, організованість, рішучість, самостійність, наполегливість, активність, ініціативність, впевненість в собі, врівноваженість, прагнення до самовдосконалення та самореалізації [8, с. 112].

Лідерство – це соціально-психологічний феномен внутрішнього розвитку групи, який характеризує відносини домінування і підпорядкування у групі. Це один з процесів організації й управління малою соціальною групою [11, с. 152].

Науковець Р. Грифін, лідерство вважає «результатом дії як об'єктивних факторів (мети і завдань групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивних (інтереси, потреби, індивідуально-типологічні особливості членів групи), а також дією лідера як ініціатора й організатора групової діяльності» [13].

За психологічним словником під редакцією П. Гуревича, лідерство – це система соціального-психологічних явищ, пов'язаних з виходом людини в лідери та її поведінкою у ролі лідера, а лідер – це член соціальної групи, авторитет, влада та повноваження якого визнаються іншими членами цієї групи, які знаходяться під його психологічним впливом та готові слідувати за ним [8, с. 113].

Феномен лідерства має структуру у якій виокремлюють:

1) суб'єкта – лідера;

2) мету – організувати та спонукати до змін послідовників, виконувати свою особливу місію;

3) мотиви – інтерес до лідерства, влади, мотиви самоствердження, самореалізації, афіліації, досягнення, трансформації, допомоги іншим;

4) зміст – знання про лідерство та способи його здійснення;

5) способи – методи спільної взаємопов'язаної діяльності лідера та послідовників з метою вирішення колективних завдань;

6) дії – організація, планування, експертування, зовнішнє представництво, контроль за внутрішніми стосунками у колективі;

7) результат – високі результати колективної діяльності і позитивні зміни в послідовниках [1, с. 12].

Вивчаючи лідерство, Р. Такер виділив три основні функції, які виконує лідер в умовах трансформаційних перетворень:

1) Діагностична функція – період, коли лідер вивчає ситуацію, оцінює її, визначаючи найбільш важливі проблеми, виокремлює негативні тенденції і встановлює, що і як повинно бути виправлено. Свої висновки лідер робить на основі отриманої інформації від радників, помічників.

2) Директивна функція. Вона включає визначення напрямку дій: як і що конкретно треба зробити в певний момент, щоб розв'язати проблему.

3) Мобілізаційна функція. Лідерство – це щось більше, ніж аналіз і ухвалення рішень. Це і мобілізація на виконання рішень, залучення до конкретної діяльності тих, хто потрібний для вирішення завдання і досягнення поставленої мети [13].

Американський соціолог Р. Стогділл здійснив комплексне дослідження феномена лідерства й отримав суперечливі результати щодо їх індивідуально-особистісних характеристик. Серед особистісних характеристик, на думку Р. Стогділла, важливими є впевненість, ентузіазм, пристосованість, соціальних – адміністративні здібності, популярність, тактовність [9, с. 53].

На думку О. Романовського, варто виділяти чотири групи якостей лідера, які характеризують його як особистість:

1) когнітивно-емоційні якості: когнітивний, емоційний та соціальний інтелект особистості;

2) морально-вольові якості: рівень морального розвитку, спрямованість на успіх, цінності особистості;

3) соціально-комунікативні якості: комунікативні та організаційні здібності, емпатія, вміння налагоджувати взаєморозуміння, відкритість новому соціальному досвіду;

4) індивідуально-парадоксальні якості: набір індивідуальних якостей та особливостей [9, с. 53].

Дослідники Л. Лук'янова, І. Андрощук, О. Баніт при вивченні якостей лідера особливу увагу приділяють його потребно-мотиваційній сфері, адже, на їх переконання, лідер мотивує, працює з цілями очолюваної ним групи, надихає, довіряє, надає імпульс руху [5, с. 47].

Цікавою є думка Я. Кобушко, про «персональне (внутрішнє) лідерство», яке характеризує наявність активної життєвої позиції, вміння справляти гідне враження, ініціювати й розвивати контакти з людьми, переконувати. Воно досягається за рахунок орієнтації на глибоке самопізнання, управління змінами, знаходження рівноваги, вміння діяти та ін. Також, лідерство розглядається як процес впливу

особистості чи на власну діяльність або діяльність інших на основі особистих якостей (лідерських компетенцій) [7].

Український дослідник Н. Семченко пропонує такі групи лідерських якостей:

1) інтелектуально-креативні (швидкість, гнучкість, аналітичність, критичність, продуктивність, точність, послідовність, ерудованість, компетентність);

2) морально-вольові (соціальна відповідальність, порядність, чесність, оптимізм, альтруїзм, принциповість, сумлінність, самокритичність, дисциплінованість, честолюбність, упевненість у собі та своїх силах, мужність, рішучість, наполегливість);

3) організаторсько-ділові (цілеспрямованість, переконливість, організованість, діловитість, активність, енергійність, заповзятливість, дієвість, об'єктивність, справедливість, доброзичливість);

4) емоційно-комунікативні (товариськість, комунікабельність, спостережливість, емпатичність, експресивність, ініціативність, репрезентативність) [10, с. 12].

У свою чергу О. Павлова виокремлює такі групи лідерських якостей:

1) інтелектуальні, що забезпечують здатність людини пристосовуватися до нових життєвих умов, досягати «рівноваги» із середовищем, проявляти універсальну адаптивність;

2) організаторські, що є необхідною передумовою оволодіння індивідом організаторською діяльністю;

3) креативні, які дозволяють особистості досягти успішності у виконанні діяльності, результатом якої є новий та оригінальний продукт;

4) комунікативні, що проявляються у сфері спілкування та сприяють успішності особистості в різних видах діяльності [9, с. 59].

Розвиток лідерських якостей учнів можливий в умовах ефективного навчально-виховного процесу. Організація виховного процесу, який визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних соціально-психологічних умов, завдяки яким є можливим розвиток лідерських якостей молоді в шкільному освітньому середовищі. Навчальний процес виступає цілісною системою розвитку певних якостей, властивостей, рис особистості учня. Натомість реалізація соціально-психологічних умов, як зовнішніх чинників, під впливом яких у суб'єкта виникають внутрішні суперечності, що дозволяє спрямувати процес виховання на розвиток лідерських якостей учнів. А саме: урахування особливостей і розвиток моти-

вації лідерства; забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей учнівської молоді шляхом організації колективу, самоврядування та школи лідера; створення стимулювального і розвивального середовища з використанням інтерактивних форм роботи; створення гуманних відносин суб'єктів виховання [2, с. 97].

Науковець Д. Хергравес визначає кілька завдань для забезпечення ефективності шкільного лідерства на рівні системи шкільної освіти. Серед них:

1) організація відкритої дискусії щодо визначення спільних цілей та результатів шкільної освіти (узгодження цілей, завдань, критеріїв оцінювання результатів);

2) розробка нових форм контролю результатів діяльності системи шкільної освіти (основні навички та вміння, технічні навички та вміння);

3) лідерство задля інноваційної діяльності (запровадження науково-дослідницької мережі спілкування, створення інноваційних центрів);

4) збільшення ваги самоуправління щодо основних видів діяльності (на прикладі ринкової системи та конкуренції);

5) розбудова системи мереж спілкування (навчальні спільноти в мережі Інтернет, науководослідні проекти, групи) [8, с. 114].

Висновки з проведеного дослідження. У ході теоретичного аналізу сучасних напрацювань на тему лідерства в цілому та молодіжного лідерства в шкільному освітньому середовищі, нами узагальнено погляди на поняття: «лідер» – це особистість, яка має розвинуті комунікативні вміння, своїми діями інтегрує та цілеспрямовує групу, здатна виконувати основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні стосунків у групі; «лідерство» – це соціально-психологічний феномен внутрішнього розвитку групи, який характеризує відносини домінування і підпорядкування у групі результатом дії об'єктивних і суб'єктивних факторів, система соціального-психологічних явищ, пов'язаних з виходом людини в лідери та її поведінкою у ролі лідера.

Також, визначено, що шкільне освітнє середовище навіть в умовах стрімких та кардинальних змін, може та має сприяти розвитку лідерських якостей учнівської молоді. У свою чергу розвиток лідерських якостей учнів та створення молодіжних лідерських груп сприяє удосконаленню освітньої системи.

Найближчою перспективою подальшого наукового дослідження є вивчення соціально-психологічних чинників розвитку лідерських якостей молоді в умовах трансформації шкільного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарчук О. Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2020, № 4 (21) С. 7-17
2. Доценко О. Освітнє середовище як умова формування компетентностей школярів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*, 2013. № 123(2). С. 96 – 99.
3. Дубасенюк О. Модернізація системи освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія*, 2013, С. 253 – 262.
4. Карамушка Л. Напрямки, ресурси та умови організаційного розвитку: порівняльний аналіз освітніх організацій традиційного та інноваційного типів. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Кос-*

тюдка НАПН України. Т. I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, 2011, № 30 С. 161–168.

5. Миськів І. Шкільне лідерство як основа реформування сучасної британської загальноосвітньої школи. *Молодь і ринок*, 2015, № 6 (125) С. 45 – 49.

6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>

7. Портал НУШ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/vplyv-demokratiya-liderstvo-chogonavchaye-uchnivske-samovryaduvannya-u-nimechchyni-ta-ssha/>

8. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2013. С. 110-115.

9. Штанько Н. Лідерство як соціально-психологічний феномен. Теоретичні та методологічні проблеми юридичної психології та педагогіки, 2013, № 2 С. 50 – 61.

10. Ягоднікова В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Одеса, 2005. 28 с.

11. Caldwell B. *The Self-Transforming School*. – UK: Routledge, 2013. – 232 p.

12. Mark R. Raymond. *Jon Analysis and Specification of Content for Licensure and Certification Examination. Applied measurement foreducation. Law-rence Erlbaum Associates, Inc*, 2001. № 14(4). P. 369 – 415.

13. *The jornal of business, economics, sustainability, leadership and innovation* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cuw.edu/academics/schools/business/besli-journal.html>